

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Кафедра політології

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Декан філософського факультету

Іван КАРПЕНКО

2024 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

Теорії голосування та виборчі системи

(назва навчальної дисципліни)

рівень вищої освіти	<u>бакалаврський</u>
галузь знань	<u>05 Соціальні та поведінкові науки</u> (шифр і назва)
спеціальність	<u>052 Політологія</u> (шифр і назва)
освітня програма	<u>Політичні технології та аналіз політики</u> (шифр і назва)
вид дисципліни	<u>обов'язкова</u> (обов'язкова/за вибором)
факультет	<u>філософський</u>

2024 / 2025 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження вченою радою філософського факультету
Протокол № 10 від 21 червня 2024 року

РОЗРОБНИКИ ПРОГРАМИ: **Авксентьєв** Антон Олександрович – кандидат політичних наук, ст. викладач кафедри політології

Програму схвалено на засіданні кафедри політології
Протокол № 14 від 19 червня 2024 року

Завідувач кафедри політології

Олександр ФІСУН

Програму погоджено з гарантом освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики»

Гарант освітньо-професійної програми

Тетяна КОМАРОВА

Програму погоджено науково-методичною комісією філософського факультету
Протокол № 10 від 19 червня 2024 року

Голова науково-методичної комісії
філософського факультету

Сергій ГОЛІКОВ

ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Теорія голосування та виборчі системи» складена відповідно до освітньо-професійної програми «Політичні технології та аналіз політики» підготовки бакалавра за спеціальністю 052 – Політологія.

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. Метою викладання навчальної дисципліни є ознайомлення студентів із класичними та новітніми концепціями голосування, поведінки виборців, особливостей електоральних систем, а також розкритті гносеологічного потенціалу цих моделей для дослідження сучасних політико-економічних процесів

1.2. Основні завдання вивчення дисципліни:

- опанування категоріального апарату теорії голосування;
- знайомство з науковими школами теорії голосування;
- вивчення основних моделей поведінки виборців;
- підвищення компетентності щодо функціонування різних виборчих систем;
- аналіз електорального процесу.

1.3. Кількість кредитів – 5

1.4. Загальна кількість годин – 150

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
обов'язкова	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
4-й	4-й
Семестр	
7-й	7-й
Лекції	
30	10
Практичні, семінарські заняття	
30	8
Лабораторні заняття	
Не передбачені	Не передбачені
Самостійна робота	
90 год.	132 год.
Індивідуальні завдання	
Курсова робота, 1 контрольна	

1.6. Заплановані результати навчання.

В результаті вивчення курсу студенти повинні мати загальні та фахові компетентності (передбачені освітньою програмою), а також здобути програмні результати.

Загальні компетентності:

ЗК03 – Здатність бути критичним і самокритичним.

ЗК06 – Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

ЗК08 – Здатність ухвалювати рішення та діяти, дотримуючись принципу неприпустимості корупції та будь-яких інших проявів недоброчесності.

Фахові компетентності:

ФК03 – Здатність описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.

ФК05 – Здатність аналізувати взаємодію політичних акторів та інститутів, владу та урядування, політичні системи та режими, політичну поведінку у різних контекстах їх функціонування.

ФК06 – Здатність аналізувати публічну політику на місцевому, національному, європейському та глобальному рівні.

Програмні результати навчання

ПРН09 – Вміти застосовувати політологічне мислення для розв'язання теоретичних та практичних проблем у політичній сфері на основі опанування класичної та сучасної політичної думки.

ПРН10 – Вміти описувати, пояснювати й оцінювати політичні процеси та явища у різних історичних, соціальних, культурних та ідеологічних контекстах.

ПРН11 – Застосовувати інструментарій нормативної та емпіричної політичної теорії, політичної методології, порівняльної та прикладної політології, міжнародних та глобальних студій у фаховій діяльності.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

Тема 1. Проблемне поле та методологія теорії голосування

Голосування як спосіб ухвалення колективних рішень є одним з ключових механізмів визначення та реалізації державної політики в сучасних демократіях. Однак агрегування індивідуальних вподобань у колективний вибір не є суто механічним процесом, який міг би завжди забезпечувати чисте волевиявлення учасників без змістовних втрат. Дослідженням голосування і його особливостей історично займалися науковці (та філософи), які представляли дуже різні напрями рефлексії. У Давній Греції, де й відбулася повноцінна політична інституціоналізація голосування, формат досліджень задавався в рамках політичної та соціальної філософії. У Середньовіччі, Ренесансі та Новому часі найбільший інтерес до голосування проявляли правознавці та математики: основний акцент у дослідженнях робився на процедурних аспектах виборчих систем. У XX-XXI сторіччі багатогранну категорію «голосування» досліджують в рамках політичної науки, соціології, економічної теорії, математики, теорії ігор, кібернетики, теорії ухвалення рішень, права, філософії тощо.

Тема 2. Моделі електоральної поведінки

Розгляд моделей електоральної поведінки доцільно почати з центрального питання, яке в 1957 році сформулював Е. Даунс в класичній для теорії голосування та політичної науки роботі «Економічна теорія демократії»: навіщо виборці голосують? Розглядаючи виборчий процес в економічних категоріях конкуренції на політичному ринку та виходячи з постулату раціональності виборців, Даунс приходить до висновку, що процес голосування є виправданим лише тоді, коли ймовірність того, що голос індивіду стане вирішальним, помножена на блага, які принесе індивіду перемога обраного ним політичного суб'єкту, вища за витрачені на голосування ресурси (час, гроші тощо). Якщо відкинути раціоналістичний детермінізм, то пояснення електоральної поведінки можна знайти в рамках соціологічної («колумбійської») та психологічно-соціологічної («мічиганської») моделі, які розвивалися у другій половині XX сторіччя паралельно з економіко-раціоналістичним напрямом. Участь або ухилення від голосування виборців пояснюється за допомогою аналізу таких соціологічних факторів, як статус, релігія, місце проживання, або ж категорій на кшталт «ідентичності», «лояльності», «прихильності».

Тема 3. Процедури голосування і критерії раціональності

І на рівні голосування в малих групах, і на рівні масового голосування існує велика кількість різних процедур та алгоритмів калькуляції вподобань виборців. Принципової різниці між процедурами голосування в малих групах та електоральними системами немає – в основі будь-якої загальнодержавної виборчої моделі лежить той чи інший процедурний принцип голосування. Питання вибору оптимального правила калькуляції вподобань виборців актуалізується за наявності хоча б трьох альтернатив (кандидатів). Порівнюючи численні процедури голосування, ми інтуїтивно приходимо до висновків, що одні моделі кращі за інші. При цьому будь-який порівняльний аналіз засновується на завчасно визначених критеріях. перехід від інтуїтивної чи локальної оцінки процедур голосування до комплексного аналізу критеріїв раціональності цих моделей відбувається у другій половині XX ст. і пов'язаний з роботою К. Ерроу «Суспільний вибір та індивідуальні вподобання». У ній американський економіст формулює і обґрунтовує набір умов, яким повинні відповідати раціональні процедури голосування, після чого математично доводить, що така ідеальна процедура голосування не може існувати.

Тема 4. Арифметичні парадокси голосування

Починаючи з кінця XVIII сторіччя, дослідники констатували, що відомі їм процедури голосування в деяких випадках можуть призводити до парадоксальних результатів. На відміну від психологічних (поведінкових) парадоксів, арифметичні є суто технічним наслідком процедур голосування, який може актуалізуватися за певної поведінки виборців. Історично перші дослідження парадоксів процедур голосування датуються останніми двома десятиріччями XVIII століття і пов'язані з постатями двох французьких академіків – маркіза де Кондорсе та Шарля де Борди. Під арифметичними парадоксами будемо розуміти випадки, при яких модель голосування не відповідає одному з «критеріїв раціональності», або всі ті випадки, при яких інструментально раціональні суб'єкти ухвалюють ірраціональне колективне рішення через особливості процедури вибору (це більш широке визначення краще підходить для парадоксів Сена та Малишевського). Розуміння природи цих парадоксів і їх основних закономірностей відкриває зацікавленим суб'єктам шлях до стратегічного маніпулювання результатами волевиявлення і ухваленням колективним рішенням. Жодна модель голосування не є стовідсотково захищеною від арифметичних парадоксів, проте у деяких систем схильність до подібних випадків вища, ніж у інших. Невідворотність виникнення, зокрема, парадоксів репрезентації у загальному вигляді є наслідком «теореми про неможливість» К. Ерроу.

Тема 5. Електоральні системи та ефекти від їхнього застосування

Пошук оптимальної виборчої системи є однією з основних проблем країн з демократичним політичним режимом. На думку Б. Грофмана і Е. Рейнольдса, вибір між пропорційним і мажоритарним форматом електоральної моделі є ключовою інституціональною дилемою сучасних демократій (разом з питанням про президентську чи парламентську модель республіки та федеральний або унітарний державний устрій). Нейтральних виборчих систем не існує, і будь-який спосіб підрахунку голосів призводить до результатів, що видаються сумнівними під кутом зору демократичних принципів. Можливі типології виборчих систем ґрунтуються на декількох критеріях (зазвичай, їхня кількість коливається від 3 до 10), проте задля зручності іноді допустимо й використання спрощеної класифікації, яка поділяє усі моделі на три великих «сімейства» – мажоритарні, пропорційні та змішані. Використання методів порівняльної політології постійно спричиняло спроби узагальнити емпіричні факти в певні закони розвитку та взаємовпливу виборчої системи та інших елементів політичної системи. Одна з класичних спроб була здійснена М. Дюверже на початку 50-х: у своїй роботі «Політичні партії» автор сформулював деякі закономірності розвитку партійної системи залежно від вибору електоральної моделі. У сучасній науковій літературі ці закономірності часто називають «Законом Дюверже» та «Гіпотезою Дюверже».

Тема 6. Технології маніпулювання електоральними системами

Історично ключові маніпуляції з масовим голосуванням стосувалися надання активного і пасивного виборчого права різним категоріям населення. Загальною тенденцією в еволюції виборчих систем був і залишається вектор інклюзивності – активне виборче право отримував все більший відсоток населення, а категорія «виключених», відповідно, зменшувалась. У той же час, владний контроль над механізмами «включення/виключення» разом з електоральними очікуваннями залишає простір для маніпуляцій. В основі стратегічного маніпулювання електоральними формулами завжди знаходяться певні очікування політичних суб'єктів щодо поведінки виборців. Ці «електоральні очікування» сприяють тому, що процес реформування виборчих систем відбувається не крізь призму об'єктивних критеріїв і гіпотетичних ефектів для політичної системи, а відштовхуючись від існуючої електоральної кон'юнктури та можливих бенефіцій для політичних суб'єктів.

Тема 7. Стратегічне голосування

Під стратегічним голосуванням у політичній науці розуміється така форма поведінки виборця, при якій він голосує не у строгій відповідності до власного лінійного порядку вподобань, намагаючись максимізувати корисність власного голосу. Її парадоксальний характер полягає в тому, що виборець голосує не за ту альтернативу, яка йому найбільше до вподоби. Дослідження конкретних випадків ефекту стратегічного голосування в електоральних кейсах зазвичай пов'язано з соціологічною категорією «другого вибору»: тобто виборець, що голосує

стратегічно, відмовляється від альтернативи, яка стоїть на першому місці в його ранжованому порядку вподобань, на користь «другого вибору», за умови що «другий вибір» має набагато вищі шанси на перемогу. Абсолютна більшість сучасних дослідників погоджуються з цим припущенням і вважають, що для будь-якої електоральної моделі існує таке критичне число N політичних суб'єктів, при виході за межі якого голоси виборці починають концентруватися лише навколо N суб'єктів. Для визначення цього числа вчені використовують різні формули, які враховують ті чи інші фактори: найбільшу відомість і популярність в наукових колах здобув «індекс ефективного числа партій», запропонований М. Лааско і Р. Таагеперою.

Тема 8. Теорія коаліцій та «індекси впливу»

Ухвалення рішень в будь-яких представницьких органах, якщо жоден з суб'єктів не в змозі самостійно провести «голосування з квотою» і подолати встановлений бар'єр, передбачає процес утворення коаліцій. Стосовно можливої класифікації коаліцій, класик партології М. Дюверже, в першу чергу, пропонував розрізняти «випадкові, ситуативні об'єднання» і «довгострокові альянси». У «вертикальному розрізі» коаліції можна розділити на «виборчі», «парламентські» і «урядові», у «горизонтальному» – на «ліві», «праві», «союзи центрів», «національні союзи». Тема ефективної роботи парламентських (і урядових) коаліцій спричинила в середовищі фахівців справжню полеміку щодо параметрів оптимальної коаліції: показовими є концепції «мінімально вигрешних коаліцій» У. Райкера, «широких коаліцій» А. Лейпхарта, «ідеологічних коаліцій» Р. Аксельрода. У другій половині ХХ сторіччя дослідники запропонували декілька формул для оцінки коаліційного впливу суб'єктів у представницьких органах – індекси Банцафа, Шеплі-Шубіка, Томіями тощо. Усі ці формули ілюструють складність і неоднозначність кількісного виміру впливу окремих груп у представницьких органах, який аж ніяк не зводиться до арифметичної пропорції у розподілі мандатів чи акцій.

Тема 9. Електорально-просторовий аналіз результатів виборів

В американській політологічній традиції категорія «електорального простору» («spatial elections» або «electoral space») найчастіше аналізується в руслі теорії раціонального вибору як співвіднесення політичних позицій партій та виборців (у певному сенсі «electoral space» виглядає «економічно пом'якшеним» варіантом «політичного ринку»). У той же час серед пострадянських вчених саме в останні роки категорія «електорального простору» набула популярності і стала наповнюватися оригінальним розумінням електорального простору як конфігурації політичних суб'єктів відповідно до результатів голосування виборців на чітко окресленій території. Заснований на дослідженні «електорального простору» метод електорально-просторового аналізу (в деяких джерелах цей самий інструментарій позначається просто як «електоральний аналіз») набув свого широкого поширення як у сучасній західній, так і пострадянській політології. пропонуємо розуміти під цією категорією систему кількісних та якісних методів дослідження електорально-статистичного матеріалу, націлену на аналіз результатів виборів та їхніх основних просторових закономірностей.

Тема 10. «Ефект ототожнення» у виборчому процесі

Повернення до змішаної паралельної електоральної системи напередодні парламентських виборів 2012 року актуалізувало проблему ототожнення кандидатів і суб'єктів висування. Сталі електорально-географічні розломи в умовах сильної ідеологічної поляризації дозволили майже невідомим політикам із мінімальним особистим рейтингом здобути більшість голосів за рахунок ототожнення з популярними на цій території партіями. У той же час «ефект ототожнення», який призводить до деперсоналізації політики, «втрати суб'єктності» та намаганні учасників електоральної кампанії «розчинитися» в чужому образі для отримання голосів, не обмежується форматом «партія → кандидат». Сутність ідеї ототожнення полягає в тому, що кандидат (партія) замість формування власного позитивного образу, запозичують вже сформований у свідомості виборців образ «оригінального об'єкту», з яким він (кандидат) ототожнюється. Питання «ефекту ототожнення» напряду пов'язано з вибором електоральної системи, яка може створювати додаткові стимули або бар'єри для реалізації такої стратегії політичними суб'єктами. На нашу думку, у 2015 році при моделюванні виборчої системи для місцевих виборів було зроблено все для максимізації можливостей «електорального паразитування» – головними інструментами стали заборона самовисування і норма «зв'язаного голосу», який виборці подавали одночасно за

кандидата в окрузі, «флагмана списку» та партію. Завдяки цьому діюча партія влади змогла мінімізувати електоральні втрати, «рятуючи» свій результат за рахунок сильних ресурсних (адміністративно, фінансово, політично) кандидатів на місцях.

Тема 11. «Електоральний неопатримоніалізм» у сучасній Україні

Якщо під «неопатримоніалізмом» розуміти політичний режим, при якому стосунки патримоніального типу співіснують з політико-адміністративною системою, що формально ґрунтується на раціонально-легальних засадах, то категорію «електоральний неопатримоніалізм» пропонуємо визначати як режим перенесення стосунків патримоніального типу на формально демократичний електоральний процес, при якому голоси на виборах здобуваються завдяки актуалізації існуючих патронажно-клієнтарних мереж. Місцеві «політичні підприємці» працюють у форматі «політичних босів», які забезпечують голоси для кандидата в президенти або парламентської партії, часто інвестуючи в це власні ресурси і користуючись значним соціальним капіталом на підконтрольній території, натомість розраховуючи після перемоги «вождя» отримати посади в органах державної влади, рента від зайняття яких допоможе багатократно відшкодувати втрачені підчас виборчої кампанії ресурси (ця логіка дуже вдало описана М. Вебером, категорія «боса» також використовується у веберіанському розумінні). Маючи значний вплив на певній території, вони актуалізують патронажно-клієнтарні відносини в електоральному процесі, вибудовуючи в окрузі/регіоні «піраміду збирання голосів».

Тема 12. Партійне будівництво та електоральний ринок в Україні

Функціонування неопатримоніальних режимів характеризується відсутністю політичних партій (у західному розумінні) які б формували уряд, при фактичному контролі державних адміністрацій за «електоральними проектами» («квазіпартіями»), формуванні специфічних класів «політичних підприємців» як шукачів ренти та неопатримоніальної бюрократії, приватному використанні державно-адміністративних ресурсів, а також ключовій ролі патронажно-клієнтарних відносин. Вітчизняна електоральна практика 2012-2014 років засвідчила: наявність мажоритарної складової часто призводить до того, що «бос» часто сам стає кандидатом від партії, який одночасно збирає голоси для «електорального проекту» (пропорційно-партійний бюлетень) та для себе (мажоритарний бюлетень) в окрузі. Фінансово та організаційно він забезпечує функціонування місцевого штабу партії та бере на себе низку зобов'язань перед центром щодо майбутнього результату. За таких умов у «боса» виникають максимальні стимули щодо використання всіх наявних ресурсів (а його провідне місце в локальній патронажно-клієнтарній мережі – це також ресурс) задля максимізації свого та партійного результату. На практиці це призводить до збільшення відсотка виборців, які голосують, перш за все, керуючись особистісним (а не партійним) виміром, тому що «бос» може представляти будь-яку партію без жодних ідеологічних засторог. В умовах невеликих міст це особливо актуально, а такими «босами» часто стають «новітні латифундисти» (у великих містах їхню роль можуть виконувати власники промислових підприємств, однак у цілому максимум інтенсивності патронажно-клієнтарного впливу на електоральний процес більш характерний для сіл, селищ і малих міст). У подібних патронажних «пірамідах збирання голосів» часто задіяні як неформальні «клієнти» «боса» з території округу, так і голови районних рад, селищні та сільські голови тощо.

3. Структура навчальної дисципліни

Назви розділів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
л		п	лаб	інд	сп	л		п	лаб	інд	сп	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Тема 1. Проблемне поле та методологія теорії голосування	13	3	2			8	13	1	1			11
Тема 2. Моделі електоральної поведінки	12	2	3			7	12	1	1			10
Тема 3. Процедури голосування і критерії раціональності	13	3	2			8	13	1	1			11

Тема 4. Арифметичні парадокси голосування	12	2	3			7	12	1	1			10
Тема 5. Електоральні системи та ефекти від їхнього застосування	13	3	2			8	13	1	1			11
Тема 6. Технології маніпулювання електоральними системами	12	2	3			7	12	1	1			10
Тема 7. Стратегічне голосування	13	3	2			8	13	1	1			11
Тема 8. Теорія коаліцій та «індекси впливу»	12	2	3			7	12	1	1			10
Тема 9. Електорально-просторовий аналіз результатів виборів	13	3	2			8	13	1				12
Тема 10. «Ефект ототожнення» у виборчому процесі	12	2	3			7	12	1				11
Тема 11. «Електоральний неопатримоніалізм» у сучасній Україні	13	3	2			8	13					13
Тема 12. Партійне будівництво та електоральний ринок в Україні	12	2	3			7	12					12
Усього годин	150	30	30			90	150	10	8			132

4. Теми семінарських занять

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
		Денна / заочна форма
1.	Тема 1. Проблемне поле та методологія теорії голосування	2 / 1
2.	Тема 2. Моделі електоральної поведінки	3 / 1
3.	Тема 3. Процедури голосування і критерії раціональності	2 / 1
4.	Тема 4. Арифметичні парадокси голосування	3 / 1
5.	Тема 5. Електоральні системи та ефекти від їхнього застосування	2 / 1
6.	Тема 6. Технології маніпулювання електоральними системами	3 / 1
7.	Тема 7. Стратегічне голосування	2 / 1
8.	Тема 8. Теорія коаліцій та «індекси впливу»	3 / 1
9.	Тема 9. Електорально-просторовий аналіз результатів виборів	2 / 0
10.	Тема 10. «Ефект ототожнення» у виборчому процесі	3 / 0
11.	Тема 11. «Електоральний неопатримоніалізм» у сучасній Україні	2 / 0
12.	Тема 12. Партійне будівництво та електоральний ринок в Україні	3 / 0
	Разом	30 / 8

5. Завдання для самостійної роботи

№ з/п	Види, зміст самостійної роботи	К-сть годин
		Денна / заочна форма
1	Опрацювання наукових джерел за темами лекцій	20 / 30
2	Підготовка відповідей на питання до практичних занять	20 / 30
3	Написання есе за темами курсу	20 / 30
4	Електорально-просторовий аналіз результатів виборів (проект)	20 / 30
5	Підготовка до контрольної роботи	10 / 12
	Разом	90 / 132

6. Індивідуальні завдання

Передбачено виконання курсової роботи.

Теми курсових робіт:

1. Історія інституту та теорії голосування
2. Процедури категоричного голосування: теорія та практичні приклади
3. Процедури схвального голосування: теорія та практичні приклади
4. Процедури преференційного голосування: теорія та практичні приклади
5. Процедури кумулятивного голосування: теорія та практичні приклади
6. Критерії раціональності процедур голосування і теорема Ерроу
7. Арифметичні парадокси голосування
8. «Парадокс виборця» та стратегії його розв'язання
9. Мотиваційні моделі голосування
10. Феномен протесного голосування
11. Концепція стратегічного голосування та «bandwagon effect»
12. Основні напрями в теорії коаліцій
13. Індекси коаліційного впливу в представницьких органах
14. Репрезентативність представницьких органів
15. Логролінг як модель стратегічної координації в представницьких органах
16. Виборчі системи: сутність, цілі, функції та елементи
17. Критерії класифікації та авторські типології виборчих систем
18. Мажоритарні виборчі системи: особливості, типи та приклади
19. Змішані виборчі системи: особливості, типи та приклади
20. Джеррімендеринг у мажоритарних і змішаних виборчих системах
21. Пропорційні виборчі системи: особливості, типи та приклади
22. Закриті, відкриті і напіввідкриті списки у пропорційних виборчих системах
23. Ефекти від використання різних типів виборчих систем
24. Диспропорційність виборчих систем
25. Теорема медіанного виборця: загальна логіка та історичні приклади
26. Взаємозв'язок виборчої і партійної систем: теорія та практика
27. Український досвід електорального реформування
28. Політологічний аналіз Виборчого Кодексу України
29. Стратегічне маніпулювання у виборчих системах
30. Застосування статистичного аналізу в дослідженнях голосування

7. Методи навчання

Лекції, інтерактивні дискусії, семінарські заняття, робота з першоджерелами, з рекомендованою літературою.

8. Методи контролю

Основними критеріями оцінювання поточної успішності студентів є участь у семінарах, самостійна робота над вивченням основних проблем, контрольна робота, захист дослідницьких проєктів. Передбачена форма підсумкового контролю – **екзамен** – визначається робочим планом. Підсумковий семестровий контроль з дисципліни є обов'язковою формою контролю навчальних досягнень здобувача. Він проводиться у письмовій формі у вигляді екзаменаційної роботи. Підсумковий контроль здійснюється за допомоги сторінки дистанційного курсу на платформі **Moodle**. Терміни проведення екзаменаційної роботи встановлюються графіком навчального процесу, а обсяг навчального матеріалу, який виноситься на підсумковий семестровий контроль, визначається робочою програмою дисципліни.

9. Схема нарахування балів

Приклад для підсумкового семестрового контролю при проведенні екзамену

Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання												К/Р	Курсова	Разом	Екзамен	Сума
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 7	Т 8	Т 9	Т 10	Т 11	Т 12					
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	10	14	60	40	100

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ
ЕКЗАМЕНАЦІЙНИХ та ЗАЛІКОВИХ РОБІТ**

40 балів – загальна кількість балів за письмову екзаменаційну роботу (за кожне питання на вибір викладача 15, 15, 10 або 13,13,14 тощо)

40 балів – загальна кількість балів за письмову залікову роботу

N	Критерії оцінювання екзаменаційної або залікової роботи	Пояснювання
1	Правильності оформлення письмової роботи	Відсутність вказівки номера групи, факультету, нумерації сторінок, відсутність поля, нерозбірливий почерк – до 1-3 % загальної кількості балів
2.	академічна доброчесність, відсутність плагіату.	Має бути виключений варіант списування відповіді з конспектів або мобільних телефонів. При відсутності академічної доброчесності або плагіату викладач має право припинити написання студентом письмової роботи або знизити загальну кількість балів за роботу у два-три рази
3	Повнота відповідей на кожне питання	Загальний обсяг відповідей на усю екзаменаційну роботу встановлюється на основі порівняння робіт, виконаних на іспиті кращими студентами групи, тобто береться за основу найбільша кількість сторінок. - залежно від об'єму зниження відмітки може бути до 20-30 %.
4	Адекватності відповідей.	У разі відповіді на питання по іншій темі, відповідь не зараховується і бали не нараховуються. Якщо частина відповіді на питання знаходиться в площині іншого питання, викладач може понизити кількість балів на 5-20-50% від заданої кількості балів, залежно від відходу від теми питання.
5	Точність відповідей	Викладач має право понизити кількість балів за відповідь, якщо студент не дотримується канви відповіді, закладеної в питанні. Наприклад, в питанні Поняття політичного лідерства. Політичний стиль - студент нічого не написав про політичний стиль, але відмінно відповів на першу частину питання. (- 15-20% відмітки за питання)
6	Логічності, послідовності матеріалу, що викладається	При відсутності логічності, послідовності матеріалу, що викладається викладач може знизити кількість балів на 10-15% за питання.
7	Наявність грубих неточностей	Наявність грубих неточностей у відповіді Ці неточності вказують на недолік істотних знань з цього питання. - 30-40% від кількості балів за питання
8	Наявність дрібних погрішностей	Наявність дрібних погрішностей при відповіді на питання Наприклад, переплутані дати, неповні визначення і так далі - 3-5 % балів за питання.
9	Наявність подібностей до матеріалу, пропонованому викладачем	Відповіді на питання повинні мати подібність з матеріалу, пропонованого для вивчення викладачем (текстами його лекцій, рекомендованими підручниками, науковими статтями і так далі) Проте відповіді не повинні повторювати ці матеріали буквально.

10	Нарахування балів за наявності гарної відповіді на питання	Викладач нараховує бали при відповіді на питання (у рамках загальної кількості балів за кожне питання) при : якісному описі відповіді, розумінні матеріалу, вмінні апелювати до політологічних категорій, вмінні актуалізувати матеріал, показ знання політологічних теорій, аргументованості відповіді, висуненні цілей, гіпотез, новизні відображення змісту, наявності невеликих схем, виділенні "вузлових" моментів, системному відтворенні вивченого матеріалу курсу, що свідчить про високий рівень компетентності студента в матеріалі, що він вивчає
----	--	---

Критерії оцінювання роботи протягом семестру

Кількість балів	Критерії оцінювання
45-60	Систематичне відвідування лекцій та практичних занять, відсутність пропусків занять без поважної причини, відпрацювання тем практичних занять, пропущених з поважної причини, виконання завдань до кожного практичного заняття, висока активність роботи на практичному занятті, засвоєння всього обсягу матеріалу, повні та обґрунтовані відповіді при виконанні завдань, здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми теми, вміння мислити абстрактно і узагальнено, здатність публічно представити матеріал.
31-44	Систематичне відвідування лекцій та практичних занять, відсутність пропусків занять без поважних причин, відпрацювання тем практичних занять, пропущених з поважної причини, виконання завдань до кожного практичного заняття, висока активність роботи на практичному занятті, засвоєння всього обсягу матеріалу, повні та обґрунтовані відповіді з несуттєвими помилками при виконанні завдань, здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання, уміння сформулювати своє ставлення до певної проблеми теми, здатність публічно представити матеріал
26-30	Наявність пропущених лекцій та практичних занять, відпрацювання тем пропущених практичних занять, виконання завдань до кожного практичного заняття, активна робота на практичних заняттях, засвоєння основних положень курсу, допущення декількох незначних помилок при виконанні завдань, здатність визначення теоретичних питань, на які розраховані завдання, здатність публічно представити матеріал.
21-25	Наявність пропущених лекцій та практичних занять, відпрацювання тем пропущених та практичних занять, епізодична відсутність виконання завдань, участь у роботі на практичних заняттях, засвоєння окремих положень матеріалу, неповні відповіді при виконанні завдань, складності при визначенні теоретичних питань, на які розраховані завдання, здатність публічно представити матеріал.
16-20	Несистематичне відвідування лекцій та практичних занять, відсутність на заняттях без поважних причин, наявність декількох невідпрацьованих тем пропущених практичних занять, епізодична відсутність виконаних завдань, участь у роботі на практичних заняттях, засвоєння окремих положень матеріалу тем змістовного розділу, неповні відповіді, допущення помилок при виконанні завдань, великі складності при визначенні теоретичних питань на які розраховані завдання, невпевнені навички публічного представлення матеріалу.
11-15	Епізодичне відвідування лекцій та практичних занять, відсутність на заняттях без поважної причини, наявність невідпрацьованих тем пропущених лекцій та практичних занять. епізодична відсутність виконаних завдань, пасивна робота на практичних заняттях (участь у роботі останніх лише за наявності стимулу з боку викладача), наявність певного уявлення щодо матеріалу тем змістовного розділу, неповні відповіді, допущення значної кількості помилок при виконання завдання, невміння визначити теоретичні питання, на які розраховано завдання, невпевнені навички публічного представлення матеріалу.
6-10	Систематичні пропуски лекцій та практичних занять без поважних причин, наявність невідпрацьованих тем пропущених лекцій та практичних занять. систематична відсутність виконаних завдань, пасивність у роботі на практичних заняттях, неповні, необґрунтовані відповіді, допущення істотних помилок при

	виконанні завдань, нездатність визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання.
0-5	Систематичні пропуски лекцій та практичних занять без поважних причин, теми пропущених лекцій та практичних занять не відпрацьовані, систематична відсутність виконаних завдань, пасивність у роботі на практичних заняттях, відсутність знань, неповні, необґрунтовані відповіді, допущення істотних помилок при виконанні завдання. Нездатність визначити теоретичні питання, на які розраховані завдання, невміння публічно представити матеріал.

Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка для чотирирівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно
70-89	добре
50-69	задовільно
1-49	незадовільно

10. Рекомендована література

Базова література

1. Денисенко В., Вишневський Ю. Політики не брешуть. 10 законів взаємодії політиків і виборців,. Київ: Наш формат, 2020. 296 с.
2. Кокс Г. Ціна голосу: стратегічна координація у виборчих системах світу / пер. з англ. Г. Є. Краснокутський, ред. пер. М. О. Баймуратов. Одеса: Бахва, 2003. 454 с.
3. Таран В. Вибори в смартфоні. Практичний посібник. К.: Брайт Букс, 2021. 211 с
4. American Citizens and Political Culture. URL:https://www.sagepub.com/sites/default/files/upm-binaries/97962_2_American_Citizens_and_Political_Culture.pdf (2020)
5. Avksentiev A., Kyselova V. Calculated versus Ideological Motives: The Logic of National and Regional Coalition Formation in Ukraine. *The Ideology and Politics Journal*. №1(9), 2018. P. 22-65.
6. Avksentiev A. Electoral System Reform: Possible Effects for Kharkiv Region. *Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна «Питання політології»*. Харків, 2018. Вип.33. С. 65-74.
7. Ballingrud G., Dougherty K. L. Coalitional instability and the three-fifths compromise. *American Journal of Political Science*. №62(4), 2018. P. 861–872.
8. Bergh A., Karna A. (2020) Globalization and populism in Europe. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11127-020-00857-8>
9. Riker W. The Theory of Political Coalitions URL: <https://archive.org/details/TheTheoryOfPoliticalCoalitions>
10. Straffin F. Topics in the theory of voting. В.: Birkhauser, 1980. 76 p.

Допоміжна література

1. Авксентьев А., Фісун О. Дворівнева пропорційна виборча система в Україні: крос-регіональний аналіз першої апробації. *«Політичні дослідження»*, 2021. Вип. 2. С.62-79
2. Бойко Н. Наскільки відкритими виявилися „відкриті списки”? (2020) URL: <https://voxukraine.org/naskilki-vidkritimi-viyavilis-vidkriti-spiski/>
3. Добиш М. П. Сучасні тренди електорально-географічних досліджень в світі та розвиток електоральної географії в Україні. URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/sites/default/files/ugj-2018-4-33-40.pdf> (2018)
4. Ключковський Ю. Б. Виборчі системи та українське виборче законодавство: монографія / Ю. Б. Ключковський. К.: Час Друку, 2011. 132 с.
5. Ротар Н. Політична участь громадян України у системних трансформаціях перехідного періоду: монографія / Н. Ротар. Чернівці: Рута, 2007. 472 с.
6. Фісун О., Авксентьев А. Як спрацювала пропорційна система „відкритих списків” на місцевих виборах 2020 р. в Харківській області? *Вісник ХНУ ім. Каразіна, серія „Питання політології”*, 2020. №38. С. 139-147.
7. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.

8. Däubler Thomas. Do more flexible lists increase the take-up of preference voting? *Electoral Studies*, 2020, Volume №68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.electstud.2020.102232>
9. Gallagher M., Mitchell P. *The Politics of Electoral Systems*. NY: Oxford University Press, 2005. 662 p.
10. Lipset S., Rokkan S. *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. New York: Free Press, 1967. 554 p.

Посилання на інформаційні ресурси в Інтернеті, відео-лекції, інше методичне забезпечення

1. Державний реєстр виборців. URL: <https://www.driv.gov.ua>
2. Закон України «Про вибори народних депутатів України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4061-17>
3. Закон України «Про місцеві вибори URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/595-19>
4. Електоральна географія 2.0. URL: <https://www.electoralgeography.com/new/ru/>
5. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
6. Офіційний веб-сервер ЦВК. URL: <http://www.cvk.gov.ua/>
7. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <http://www.rada.gov.ua/>
8. Офіційний сайт Харківської міської ради, міського голови, виконавчого комітету. URL: <https://www.city.kharkov.ua/>
9. Сайт аналітичного центру «Обсерваторія демократії» URL: <http://od.org.ua/>
10. Сайт громадянської мережі «ОПОРА» URL: <https://www.oporua.org/>
11. Сайт громадської організації «Комітет виборців України» URL: <http://www.cvu.org.ua/>
12. Сайт громадського руху «ЧЕСНО». URL: <https://www.chesno.org/>
13. Сайт про реформу децентралізації в Україні URL: <https://decentralization.gov.ua/>

11. Особливості навчання за денною формою в умовах подовження дії обставин непоборної сили (воєнного стану)

В умовах дії воєнного стану освітній процес в університеті здійснюється за дистанційною формою навчання, а саме:

– дистанційно (за затвердженим розкладом занять) на платформі Zoom проводяться всі лекційні заняття;

– дистанційно на платформі Zoom практичні (семінарські), індивідуальні заняття та консультації, контроль самостійної роботи;

Складання підсумкового семестрового контролю відбувається дистанційно за допомоги сторінки курсу на платформі **Moodle**.